

μα, κάθε μέρα οι φαντάροι φέρνανε αυτοκίνητα γεμάτα και τ' άδειαζαν μ' ένα απότομο φρενάρισμα του αυτοκινήτου.

Το φαγητό ούτε καλό ήταν ούτε και πολύ, γι' αυτό πηγαίναμε με μια νοσοκόμα και μοιράζαμε τα κουάκερ στα μικρά για να οικονομώ κανένα πιάτο και να παίρνω και καμιά χύτρα για ξύσιμο –γι' αυτές γινόνταν μεγάλος καυγάζ, όποιος κατάφερνε κι έπαιρνε το 'χε καμάρι. Μια φορά μού σπάσανε οι «συνάδελφοι» το κεφάλι, γιατί πάνω σ' έναν καβγά άρπαξα μια και το 'βαλα στα πόδια.

Μια Κυριακή ήρθε ο πατέρας μου και είπε πως θα πάει στο Κάιρο μήπως καταφέρει και μας πάει στα Ιεροσόλυμα, που περνούσαν εκεί, καταπώς είχε ακούσει, πιο καλά. Και σ' ένα μήνα αφήσαμε τη Χάιφα για τα Ιεροσόλυμα. Ύστερα από ένα ταξίδι μεσ' από λεμονιές και πορτοκαλιές, φτάσαμε στο μοναστήρι που μένανε κι οι άλλοι πρόσφυγες. Περάσαμε απ' την χαμηλή πόρτα του, ύστερα από μια θεόρατη, ανεβήκαμε κάμποσα σκαλιά να μας στο δώμα πάνω του Σταυρού. Μας δώσανε κρεβάτια, στρώματα, σκεπάσματα, ψωμί, ένα κάτασπρο ψωμί, και κονσέρβες. Μας έδειξαν και το κελί που μας είχανε ετοιμάσει. Εδώ ήρθε και μας βρήκε, ύστερα από δυο μήνες, κι ο πατέρας μου που είχε πάρει αναβολή επειδή αρρώστησε, και κάθισε μαζί μας πέντε μήνες.

Πάνω στους πέντε μήνες φύγαμε απ' τον Σταυρό και πιάσαμε κάμαρες σ' ένα μοναστήρι που 'ταν μες στην Αραπιά. Με τους Άραβες γειτόνους μας περνούσαμε πολύ καλά. Ποτέ τους δεν μας πείραξαν, πάντα με το καλό μάς μιλούσαν, με τα μικρά αραπόπουλα γύριζα όλη τη μέρα μες στα σοκάκια των μαχαλάδων χωρίς να με πειράξει κανένας, πιο πολύ τα πείραζα εγώ παρά εκείνα μένα. Αν τύχαινε καμιά φορά και μου αγρίευε κανένας που δε με ήξερε, όλα μαζί τότε βάζανε τις φωνές για να με γλιτώσουν. Πιο καλούς φίλους δεν ξανάκαμα στη ζωή μου και θαρρώ πως μήτε θα κάμω. Για να με πάνε στο ναό του Σολομώντος που τώρα τον λένε Τέμενος του Ομάρ, γιατί αυτός τον ξανάχτισε σαν κήκη, και που δεν αφήνανε να μπει χριστιανός απλήρωτα, κάνανε μια μέρα μπούγιο μπροστά στην πόρτα για να τα χάσει ο φύλακας και να περάσω 'γω. Ύστερα μ' έμαθε κι αυτός και με άφηνε, όποτε ήθε-

λα περνούσα ελεύθερα. Έπαιζα μαζί τους ποδόσφαιρο και με είχαν μη στάξει και βραχώ.

Κείνη την εποχή την θυμάμαι και καπνίζει η μύτη μου, τόσο καλά πέρασα κοντά στα αραβόπουλα. Μαζί τους γνώρισα τα Ιεροσόλυμα απ' τη μιαν άκρη ως την άλλη.

18. Άμα δε δει ο άνθρωπος όλο κάτι ελπίζει...

ΕΞΙΣΤΟΡΕΙ ΕΝΑΣ ΞΕΝΟΔΟΧΟΣ

ΜΗΝΑΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1941. Έχομε ιταλική κατοχή. Μένω σε χωριό με τη γυναίκα μου και το παιδί μας 2 χρονών. Έχω έρθει εκεί από την πατρίδα μου, τα Δωδεκάνησα. Εκεί από μαθητής είχα δράση πατριωτική· μας καταδιώξανε οι φασίστες Ιταλοί. Φύγαμε νύχτα με βάρκα. Τώρα πάλι εδώ ποιος ξέρει ποιος με πούλησε, τους το σφυρίζανε. Βλέπω δυο Ιταλούς καραμπινιέρους στην πόρτα μας, το σπίτι μας ήτανε εξοχικό. Μου λένε να περάσω στην Κομανταρία. Τους λέω: «Πηγαίνετε, ν' αλλάξω ρούχα, έρχομαι». Αυτοί πάλι μου λένε: «Θα πάμε μαζί». Τότε κατάλαβα πως είναι σύλληψη. Μπαίνω μέσα, ν' αλλάξω δήθεν, μα χωρίς να χάσω λεπτό καβαλικεύω το παράθυρο, βρίσκομαι στο χωράφι. Τράβηξα για ένα ορεινό χωριό. Είχα φίλο εκεί, μ' έκρυψε αρκετές μέρες. Μα τι να κάνω από κει και πέρα, πώς να δουλέψω; Αποφάσισα μ' άλλους πέντε, μαζέψαμε ό,τι χρηματάκια είχαμε, βρέθηκε τότε κι ένας καπετάνιος που ήξερε καλά τ' αντικρινά μέρη της Τουρκίας, έκανε λαθρεμπόριο, μπαρκάραμε από ένα μικρό λιμανάκι. Εκεί φέρανε και τη γυναίκα μου με το παιδί. Ξεκινήσαμε. Τραβήξαμε κουπί όλη νύχτα. «Εδώ θα σας βγάλω», μας λέει ο καπετάνιος αυτός, «κι από κει θα περπατήσετε μιαν ώρα να βρείτε χωριό». Μας έβγαλε, περιμέναμε να ξημερώσει, ξημέρωσε, τραβήξαμε, πέσαμε σε φυλάκιο. Μας αγρίεψε ο τσαούσης: «Να φύγετε». «Πού να πάμε, δεν έχει βάρκα». Μας τραβήξανε πιο κει, μας πήγανε σε μια σπηλιά. «Καθίστε». Καθίσαμε. Περιμέναμε. Νύχτωσε.

Ο ένας της παρέας ήξερε τούρκικα, τους λέει να πάμε να φέρομε νερό, διψούσαμε. Πήγαμε συνοδεία δυο σ' ένα πηγάδι, φέραμε νερό. Αυτός που ήξερε τα τούρκικα άπλωσε να πάρει το μα-

στραπά να πιει κι αυτός, το χέρι του βλέπω έτρεμε. «Τι τρέχει;» «Μη μου μιλάς». Κάνει πως θέλει να κατέβει και κείνος στο πηγάδι, με το σήκωμά του σηκώνονται οι Τούρκοι πάνω, τον πιάνουν, τον βαστούνε σφιχτά, μας λένε κι εμάς: «Σηκωθείτε» –τάχα να μας πάνε αλλού. Σηκωθήκαμε, κάνουμε να πάρουμε τα πράγματά μας, κάτι μπόγους που είχαμε. Πριν βγούμε όξω μάς λένε πάλι: «Καθίστε, οτούρ». Στο γιαλό φάνηκε μια φωτιά. Τραβήξαμε προς τα εκεί δύο στρατιώτες, οι άλλοι κι ο τσαούσης σταθήκανε βλέπανε τη φωτιά. Μου λέει ο Μικρασιάτης: «Πρόσεχε, μας πάνε για κόψιμο».

Τότες μοιραστήκαμε τους παράδες που είχαμε, είπαμε να κοιτάξομε καθένας πώς να ξεφύγει. Κι όποιος προλάβει και φτάσει στο χωριό μήπως γλιτώσει και τους άλλους. Βλέπομε τώρα έσβησε η φωτιά στο γιαλό, τραβούνε όξω τους μισούς, και τη γυναίκα μου με το παιδί μένομε στη σπηλιά εγώ κι ένας άλλος. Κάνω να σηκωθώ, φωνάζω της γυναίκας μου, δεν έλαβα απάντηση, χύνεται ο άλλος να βγει όξω, χύνεται ξοπίσω του ο ένας Τούρκος, μένει ο τσαούσης. Θα τον καταφέρω; Κάνω να τον αγκαλιάσω, δήθεν πως τον παρακαλώ, και ν' αρπάξω τ' όπλο, μου δίνει μια κλοτσιά, τραβά, χτυπά η σφαίρα στο βράχο, πέφτει, κατρακυλώ έξω. Ρίχνει δεύτερη.

Εγώ μέσα στα κλαριά σέρνομαι, χτυπιέμαι να φτάσω στη θάλασσα. Δεν έκοψα το δρόμο μου, πετώ μόνο τα παπούτσια μου, πέφτω μέσα, βγάζω πετώ και το σακάκι μου, κάνω ν' ακούσω, δεν ακούω τίποτα και στο σκοτάδι ξεχωρίζω έναν κάβο. Πώς να τον φτάσω; Κολυμπώ για πολλή ώρα, φτάνω έξω, σέρνομαι, ό,τι φορούσα το 'βγαλα, το στύβω. «Να μείνω εδώ; να περπατήσω παρακεί;» Έμεινα, πέρασε η νύχτα και η μέρα όλη, την παράλλη μέρα τραβώ προς το βουνό. Βρίσκω άλλη μια σπηλιά, μπαίνω, χτίζω το στόμιο με πέτρες, κοιμούμαι. Άμα ξύπνησα κατάλαβα πως γύρισε η νύχτα, κόντευε να ξημερώσει. Τραβώ να βρω μονοπάτι. Έρημα μέρη. Βγαίνω σε μια κορφή, τίποτα. Πάει και η μέρα τούτη και τη νύχτα βγαίνω πάνω σε δέντρο, άκουσα και περνούσανε αγριογούρουνα. Πάλι την άλλη μέρα βγαίνω σε μια πλαγιά, είδα ένα

σπιτάκι. Να πάω, να μην πάω; Βλέπω έναν άνθρωπο. Βλέπω σκύβει και στηλώνεται. Κατάλαβα πως ήτανε πηγάδι. Διψούσα πολύ· αλλά έλα που φοβούμαι κιόλας; Παρατηρώ. Μου φαίνεται πως φορά πουτούρια χωριάτικα, δε θα 'ναι στρατιώτης. Βάζω μια φωνή: «Ε... πατριώτη...» και σκύβω, κρύβομαι. Αυτός είδε από δω, από κει. Μου φάνηκε σα χαμένος. Βγαίνω σ' ένα βράχο, φωνάζω: «Είμαι ναυαγός, ζητώ βοήθεια», ελληνικά – πώς αλλιώς; – κι ακούω: «Κι εγώ τα ίδια». Πώς μου φάνηκε... Κάνω κουράγιο, τρέχω, γνωρίζω τον άλλον που μείναμε τελευταίοι στη σπηλιά. Είχε σκίσει το πουκάμισό του και το 'χε μπλέξει σε μια βέργα. Το βουτούσε στο πηγάδι κι ήπινε. Το ίδιο έκανα κι εγώ. Κλαίγαμε. Πάμε στο σπιτάκι, τι να ιδούμε, άδειο πακέτο τσιγάρα Παπαστράτος Άστος και κοτσανάκια σύκα ξερά. Καταλάβαμε πως από δω πέρασαν Έλληνες. Και πάλι πήγαμε στο νερό. Έπειτα τραβήξαμε, ο ένας παρηγορούσε τον άλλον, κρύβαμε την απελπισία μας. Το βράδυ ανεβήκαμε σ' ένα δέντρο κι οι δυο. Εκείνος κατέβηκε να κατουρήσει μες στη νύχτα. Περιμένω, περιμένω, τίποτα. Κατεβαίνω τον βλέπω λιγοθυμισμένον, τον συνέφερα με τριψίματα και καθίσαμε στη ρίζα του δέντρου.

Χάραζε. Περιμέναμε να μας ζεστάνει ο ήλιος, μα έκανε συννεφιά. Περπατήσαμε προς ένα ψήλωμα, είδαμε τον Κάβο-Κόρακα που έβγαινε βαθιά μέσα στη θάλασσα, τραβήξαμε προς τα εκεί. Μας έπιασε βροχή, μας έβρεχε μα και μας δρόσιζε τη δίψα. Πριν βραδιάσει φτάσαμε πάλι γιαλό, ήβραμε και φάγαμε πεταλίδες και κοχύλια. Βρίσκομε και μια σπηλιά, είχε μέσα χορτάρια στεγνά. Κόψαμε, βάλαμε στον κόρφο μας για ζεστασιά, μα πού να κοιμηθούμε νηστικοί, ελεεινοί. Χάραξε· τι θα μας βγάλει πάλι σήμερα η μέρα; Εκεί που ψήλωσε ο ήλιος, βλέπομε ξανά βάρκα με πανιά, έμπαινε μέσα στον κόρφο. Πεταχτήκαμε όξω. Φωνάζομε, σηκώνομε τα χέρια και παρακαλούμε, πέφτουμε, γονατίζουμε, τίποτα. Τραβά προς τα μέσα. Τραβούμε κι εμείς από στεριά, περπατούμε πέτρα πέτρα να βλέπομε. Ακούμε μηχανή, πρόβαλε, αρχίζομε πάλι πάνω τα χέρια, παρακαλετά, γονατιστοί, φωνάζομε. Βλέπομε γυρίζει προς τα μας. Να πέσομε στη θάλασσα; Για

ευκολία τους, φοβούμαστε μήπως μετανοήσει. Μας φωνάζουνε: «Περιμένετε». Πέφτουνε δίπλα: «Τι είστε; Έλληνες;» «Κι εμείς Έλληνες». «Δόξα σοι ο Θεός». «Έχετε τίποτα κουμπάνια;» Είχανε μόνο κρομμύδια, φέρανε κρομμύδια και φάγαμε. «Πού πάτε;» «Πάμε στη Χίο». Πιάσαμε κουβέντα με τον πλοίαρχο. Πηγαίνανε με το πανί γιατί τους είχε χαλάσει η μηχανή. Τη διορθώσανε. Τους λέμε: «Δεν έχουμε χρήμα, δεν έχουμε τίποτα να σας τάξομε, μα βγάλετέ μας παρακεί σε κανένα παραθαλάσσιο κατοικημένο...» Και τους είπαμε την ιστορία μας. Κι εγώ ήθελα να κάνω κάτι να μάθω τίποτα για τη γυναίκα μου, μου φούντωνε η απελπισία. «Καλά», μας είπανε. Τραβήξαμε για ένα λιμανάκι. Όπως πλησιάζαμε όμως ακούμε πυροβολισμούς. Μας ρίχνανε από στεριάς, ήτανε απαγορευμένη ζώνη. Κινδυνεύαμε. «Θα σας πάρω στη Χίο», λέει ο καπετάνιος. «Θα πείτε πως σας ήβρα ναυαγισμένους, κολυμπούσατε...»

Φτάσαμε στη Χίο θαμπά. Ο άλλος με την πρώτη πηδά να δέσει δήθεν μπαρούμα, χάνεται. Λέει ο καπετάνιος: «Μόνο για ένανε θα πούμε, κατάλαβες;» Ήρθε ο Γερμανός σκοπός, έκανε νοήματα ο καπετάνιος πως ήμουνα στη θάλασσα ναυαγισμένος. Μας πάει στη διοίκηση, ένα πλουσιόσπιτο. Ένας Γερμανός αξιωματικός ήπαιζε πιάνο. Σηκώθηκε πάνω, του 'δειξε ο καπετάνιος πάνω στο χάρτη πού με ήβρε. «Αύριο να ξαναρθείτε». Πήγαμε σ' ένα καφενείο. Ήμουνα ξυπόλυτος, γένια μακριά, το πουκάμισό μου ξεσκισμένο, κρόσσια κάτω κάτω, καταξεσκισμένο το παντελόνι μου. Με πλησιάζανε, με ρωτούσανε. Τότες συγκινήθηκα, έκλαψα. Πλησιάζει κι ένας καλοντυμένος, μου λέει: «Έλα να φας». Διατάζει μου φέρνουνε ψάρι ζουμί. Εγώ πάλι έκλαιγα. Με πήγε στο ξενοδοχείο, μου 'δωσε και χαρτζιλίκι, κουρεύτηκα. Έπιασα γύρευα κάτι γνωστούς μου. Πάω βρίσκω έναν ενωμοτάρχη χωριανό μας, δε με γνώρισε και με πήρε πάλι το παράπονο, συγκινήθηκε τότες κι αυτός, μου 'δωσε χωροφύλακα συνοδεία επειδή κάνανε οι Γερμανοί απογραφή. Με πήγε σπίτι εκεινού του λαθρέμπορου καπετάνιου, που μας είχε βγάλει στην Τουρκία.

Εκείνος λυπήθηκε πολύ για όσα του είπα, με παπούτσωσε, μου

Ήλεγε πως κι άλλοι πάθανε τα ίδια, εκείνο το φυλάκιο ήτανε ληστές. Κι η φωτιά που είδαμε στο γιαλό, ήτανε 10 δικοί μας, τους είχε φέρει καϊκι κι αυτούς, μα είχανε όπλα, σωθήκανε αυτοί, ξαναμπήκαν στο καϊκι.

Με πήρε ύστερα μαζί του αυτός πίσω στη Σάμο. Είχε πάντα τέτοιες δουλειές εδώ εκεί. Κρύφτηκα πάλι εκεί λίγον καιρό. Μα ο νους μου πώς θα ξαναπεράσω στην Τουρκία να μάθω τίποτα, να βρω κανένανε, άμα δε δει ο άνθρωπος όλο κάτι ελπίζει... Κάναμε απόφαση μ' έναν υπολοχαγό, δεν του είπα την ιστορία μου, μας βγάλανε τώρα σε μέρος βολικό, δεχτοί. Μας πήγανε στη Σμύρνη. Εκεί με βάλανε κι έκανα έκθεση στο Δικαστήριο. Έφτασα ως την Άγκυρα γυρεύοντας –κι εγώ δεν ξέρω τι γύρευα. Ύστερα μας στείλανε στην Παλαιστίνη. Κατατάχτηκα στρατιώτης. Με πρώτη ευκαιρία παρουσιάστηκα εθελοντής για υπηρεσία μυστική στα νησιά, να 'μαι πάλι κοντά.

19. Μήπως κι εγώ δεν πεινώ;

ΕΞΙΣΤΟΡΕΙ ΕΝΑΣ ΜΑΘΗΤΕΥΟΜΕΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΟΣ

Ο ΧΕΙΜΩΝΑΣ ΑΥΤΟΣ σαν να 'τανε ο τελευταίος μου. Η πείνα, το κρύο μου 'χανε κόψει τα γόνατα εκείνο το βράδυ. Περπατούσα απ' το Βοτανικό και εκεί στον κήπο του Ευαγγελισμού κάθισα στο παγκάκι να ξεκουραστώ. Άφησα ένα κουτί με ρεβίθια που κρατούσα και κουκουλώθηκα με το σακάκι μου για να ζεσταθώ. Θα 'τανε περίπου τρεις τα ξημερώματα και τα μάτια μου μισοκλείνανε από τη νύστα. Έδωσα λίγο κουράγιο στον εαυτό μου και συνέχισα το δρόμο για το σπίτι. Το κρύο όσο έβγαινα από τα ψηλά σπίτια γινότανε πιο δυνατό και μου περνούσε το σώμα σαν να μη φορούσα τίποτα. Στο δρόμο δεν έβρισκα ψυχή. Μόνο όταν μπήκα στη γειτονιά μου συνάντησα δυο παιδιά γνωστά μου, που γράφανε στον τοίχο του σχολείου κάτι συνθήματα. Ο ένας απ' αυτούς με σίμωσε σαν να 'μουνα ύποπτος και μου λέει: «Εσύ δεν πεινάς; Εμείς εδώ γράφουμε κάτι για ψωμί. Δεν πιστεύω να είσαι, Μιχάλη, κανένας...» Την άφησε έτσι μισοτελειωμένη τη φράση του, ίσως για να καταλάβω περισσότερα απ' όσα μπόρεσε να μου πει. Ήτανε κι οι δυο συμμαθητές μου στο γυμνάσιο και μου κακοφάνηκε έτσι που μου μιλήσανε. Δεν είπα τίποτα και μπήκα στο σπίτι. Η μητέρα μου είχε χαμηλώσει τη λάμπα και καθισμένη στον καναπέ με περίμενε. Πεινούσα πολύ και το στόμα μου μύριζε. Πεινούσα· μα σε ποιον να το πω; Μήπως η μητέρα δεν περίμενε από μένα; Άφησα τα ρεβίθια στο τραπέζι, έφαγα δυο κουταλιές και πήγα να κοιμηθώ. Τώρα το μυαλό μου γυρίζει και θολώνεται από σκέψεις. Δεν μπορώ να κοιμηθώ. Θυμάμαι τα λόγια του συμμαθητή μου και ταράζομαι. Μήπως κι εγώ δεν πεινώ; Ναι, μα σε ποιον να το πω; Αυτός όμως το λέει, το γράφει σε κάποιο ντουβάρι της γειτονιάς. Αύριο το πρωί θα το διαβάσει ο κόσμος, θα το μάθει η Αθήνα και ίσως κάτι να γίνει. Τα μάτια μου κλείνανε σιγά σιγά και με πήρε ο ύπνος.

20. Κλείδωσέ τα, δεσποινίς

ΕΞΙΣΤΟΡΕΙ ΜΙΑ ΟΙΚΟΔΙΔΑΣΚΑΛΙΣΣΑ

Ο ΑΝΤΡΑΣ ΜΟΥ ΗΤΑΝΕ ΤΟΤΕ ΦΥΛΑΚΗ, τον πήρανε απ' το σπίτι μας νύχτα, έτρεχα κι εγώ κι οι αδελφές μου μέρες να μάθουμε πού τον πήγανε, απ' την Κομαντατούρ στα Τμήματα. Κάναμε μήνες να τον ξαναδούμε.

Είχε αρχίσει κι η πείνα. Όλος ο κόσμος πουλούσε μαύρη αγορά, για μιανής εβδομάδας ψωμί, για μιανής μέρας όσπρια έδινε ρούχα, έπιπλα. Πουληθήκανε και σπίτια χιλιάδες και πολλοί κλέβανε. Ο αδελφός μου πούλησε κρυφά όσα βιβλία είχαμε στην αποθήκη, ούτε είδηση πήραμε, καλά βιβλία, μετά μια μετακόμιση.

Δυο φίλες μού είπανε πως ένας εργοστασιάρχης πολύ πλούσιος, χωρισμένος, ζητούσε κοπέλα για τα δυο του παιδιά. Με στείλανε στις αδελφές του, σπίτι στρωμένο, επιπλωμένο του παλιού καιρού, συμφωνήσαμε και με στείλανε αμέσως στο κτήμα με τ' αμάξι τους. Τα παιδιά ήταν 8 και 4 χρονώ. Πρωί πρωί την άλλη μέρα είδα το γάλα που φορτώσανε σε κάρα, κάτι μπιτόνια ψηλά, τα φορτώσανε για τους Γερμανούς. Είδα και το βούτυρο μπάλες μπάλες σαν ποδόσφαιρα, το πουλούσανε χώρια.

Εμείς πίναμε από μισό μπουκάλι γάλα. Πηγαίναμε πολλές φορές στο στάβλο, έπλενε ο σταβλίτης το μαστάρι και τ' άρμεγε για μας. Το πίναμε ζεστό. Κάθε άλλο φαγώσιμο κλειδωμένο. Μου εμπιστεύτηκε ο κύριος εμένα τα κλειδιά λίγον καιρό. Μέσα φαγώσιμα εκλεκτά και άφθονα. Συχνά τρώγανε πάστες και γλυκά ο πατέρας και τα παιδιά, εμένα τίποτα. Μου έδινε ό,τι έμενε στην πιατέλα κι έλεγε: «Κλείδωσέ τα, δεσποινίς». Και τα κλείδωνα.

Καμιά φορά βρίσκανε τρόπο επισκέπτες, συγγενείς και φίλοι, ανοίγανε την κλειδαριά, πέφτανε και τρώγανε. Άλλες φορές ήτανε καλεσμένοι, τους σέρβιραν κανένα ολόκληρο μοσχάρι, έβλε-

πες να τρώνε λαίμαργα, να μη σταματούνε, αναστενάζανε, φουσκώνανε. Μου έτυχε να με πάρουνε τα δάκρυα, θυμούμουνα τους δικούς μου, δεν κατέβαινε μπουκιά και μου είπε ύστερα ο κύριος θυμωμένος «μήπως καλύτερα να τρώω χώρια...»

Ό,τι μπορούσα κι εγώ έκρυβα. Ο πατέρας αρρώστησε πρώτος, πρήστηκε. Τον είχα ιδεί ένα βράδυ που είχα κατέβει κι έψαχνε σ' ένα σωρό σκουπίδια στη γωνιά του δρόμου, δεν το ξεχνώ. Τον πήγαμε σε νοσοκομείο –με πολλά παρακάλια. Κατέβαινα μια δυο φορές την εβδομάδα, 3 ώρες πεζοπορία στα κλεφτά, μια καλή μαγείρισσα φύλαγε τα παιδιά την ώρα του μεσημεριανού ύπνου, βαστούσα κανένα δεματάκι, εκείνος αυτό περίμενε, ό,τι έβαζα μπροστά του το καταβρόχθιζε. Αν έδινα κανέναν κεφτέ και στο διπλανό κρεβάτι, κάκιωνε. Ποιος; Ο πατέρας, ο πονόψυχος. Άργησα ύστερα καμιά εβδομάδα, είχε βαρύνει μα στη στιγμή κατάπιε ό,τι του πήγα, ντολμάδες και πληγούρι και λίγο ψωμί κι ένα τσαμπί σταφύλι. Μου είπε: «Σ' ευχαριστώ, μα δεν είμαι για ζωή». Και την άλλη νύχτα πέθανε. Με ειδοποιήσανε, κατέβηκα, τρέξαμε για κανένα γκαζοζέν και φορτώσαμε το φέρετρο. Πόσοι παίρνανε τους νεκρούς στο Νεκροταφείο με χειράμαξες –κάνανε ό,τι έπρεπε. Την άλλη μέρα μού έκανε ο κύριος παρατήρηση ότι δεν του είπα τίποτα. «Τι να σας πω...» Μου έδινε από τότε και κατέβαζα ταχτικά 2-3 κιλά γάλα την εβδομάδα. Η μητέρα μου σώθηκε και μερικοί μας γειτόνοι. Τον άντρα μου τον είχανε στείλει σε στρατόπεδο στη Λάρισα, πολύ δύσκολα και αραιά η επικοινωνία μας.

Καμιά φορά το γάλα τύχαινε να ξινίσει, μάλιστα με τις ζέστες, και το 'στελνε ο κύριος τότε στο διπλανό μας χωριό. Εμείς πήραμε θάρρος λίγο λίγο, ρίχναμε λεμόνι κρυφά, οι σταβλίτες τάχα δε βλέπανε, το γάλα έκοβε και το μοιράζανε. Ήτανε φιλοξενούμενος ένα φοιτητής, προστατευόμενος της κυρίας που πρωτογνώρισα –μ' αυτόν κουβεντιάζαμε, είχαμε συνεννόηση. Και στον ψηλό τοίχο, ένα γύρω απ' το αγρόκτημα, βρέθηκε κάποιο χάλασμα, εκεί τα παιδιά του χωριού κάθε μεσημεράκι ζεμένα, τους ρίχναμε ό,τι μπορούσαμε. Τις μέρες μάλιστα που τα κάρρα φέρνανε τροφές για τις αγελάδες, διάφορα κτηνοτροφικά, κοκκινογούλια (τα φέρ-

νανε απ' τη Θεσαλία οι Γερμανοί), όσην ώρα ξεφορτώνανε, τα παιδιά περιμένανε, αρπάχνανε τα πεσμένα.

Κλέβαμε κι εμείς απ' τις ανοιχτές αποθήκες, ύστερα είχαμε συνεννόηση και τα πετούσαμε απ' τον τοίχο. Τα ψήναμε στη χόβολη.

21. Στου Χάρου τις λαβωματιές βοτάνια δεν χωρούνε

ΕΓΡΑΨΕ ΜΙΑ ΝΕΑ ΝΗΣΙΩΤΙΣΣΑ ΧΗΡΑ

ΣΤΟ ΣΑΡΑΝΤΑ ΕΝΑ είχαμε ένα παιδάκι που άρχισε να τρώει ψωμάκι, να του κάνω κάνα κουλουράκι, για ν' αρχίσει να τρώει, γιατί τόσο το αγαπούσαμε το αγαπημένο μας το αγοράκι, που το μεγαλώσαμε όλο με λιχουδιά και απάνω που αισθάνθηκε του ψωμιού τη γλύκα το χάσαμε.

Ήρθαν οι Γερμανοί. Πού να βρω πια ψωμί, που μπροστά από είκοσι δύο μέρες ο καλός μου ο μακαρίτης είχε φύγει ένα ταξιδάκι και με είπε: «Να πάρεις ένα σακί αλεύρι». Αλλά εγώ δεν πήγα να το πάρω και σε δυο τρεις μέρες τα είχανε κρύψει όλα. Δεν βρισκόταν μπουκιά πια.

Έφθασε ο μακαρίτης και μ' ερωτά: «Πήρες το αλεύρι;» Είπα: «Όχι, περιμένω να το πάρεις εσύ». Αναστέναξε και μου λέγει: «Βρε γυναίκα μου, δεν πήρες, δεν είδες τι γίνεται;» «Τι γίνεται;» του λέγω. «Χάθηκε το ψωμί, μεγάλες πείνες θα 'χομε». Πήρε το παιδί μας, το φίλησε κι αναστέναξε ο καημένος και έφυγε στη Χώρα.

Φρόντισε και βρήκε ένα σακί κουραμάνες και 85 οκάδες αλεύρι και με λέγει: «Άκου κοπέλα μου, με αυτά θα περάσομε λίγο καιρό και πάλι θα φροντίσω». Του λέγω: «Μόνο εμείς θα φάμε; Πρέπει να δώσομε και στους δικούς μας όλους από μια κουραμάνα». Και κείνος ο καημένος με λέει: «Δώσε, Τασούλα, αλλά ένα πρέπει να σκεφθούμε, πως το παιδί μας είναι μικρό και δεν καταλαβαίνει, και όταν μας ζητήσει ψωμί τι θα το κάνομε; Πάντως εγώ θα φροντίσω να μάθω πώς θα πάγει η κατάσταση». Λοιπόν τα πράματα αγρίεψαν πολύ, εγώ δεν τον άφηνα να πάει μακριά, μόνο σε διάφορα χωριά κοντά μας, μαζί με τον πατέρα του. Ό,τι βρίσκαν έφερναν, ρόδια, κυδώνια, σύκα, κρομμύδια, λίγο στάρι, λίγα φα-

σόλια, λίγο κριθάρι, ό,τι μπορούσαν φέρναν, όχι μόνο για το δικό μας σπίτι, για όλα τα δικά μας σπίτια και για ξένα. Ό,τι μπορούσε έκανε. Έπειτα οι Γερμανοί κλείσαν τη θάλασσα, ύστερα άρχισαν να κάνουν κατάσχεση καΐκια, βάρκες, φελούκες. Μόλις έφθασε κι ο μακαρίτης από 'να μικρό ταξιδάκι, έβγαλε ό,τι πράγμα είχαν και αμέσως οι Γερμανοί κατάσχεσαν τον Άγιο Νικόλα. Κι έτσι δεν υπήρχε πια ελπίδα να δουλέψουν στη θάλασσα οι θαλασσινοί. Τότε ο καλός μου δούλευε στη στεριά, ό,τι δουλειά κι αν ήβρισκε, έτρεχε με τα πόδια του στο ένα χωριό και στο άλλο. Ό,τι μπορούσε έκανε για να ζήσομε. Πήγαινε στη θάλασσα κρυφά, σκότωνε ψάρια κι έπεφτε κολυμπώντας και τα μάζευε και τα 'βαζε στον τουρβά κι ερχόταν όλος χαρά και φώναζε: «Έλα, Δημητράκη μου· έλα, κοπέλα μου· σας έφερα φρέσκα ψάρια». Χώριζε για τους δικούς μας, κάναμε φαΐ, τρώγαμε, έτσι περνούσαμε τις δύσκολες στιγμές. Καλά ήταν κι έτσι. Αλλά δυστυχώς, σε λίγο καιρό, κάθε χιλιόμετρο Γερμανοί και Γκεσταπίτες, δικοί μας και προδότες, κι έτσι δεν μπορούσε να πάει στη θάλασσα να μας φέρει ψάρια. Πού να βρει πια και τι να ταΐσομε το παιδί μας, ακόμα και το γάλα χάθηκε.

Το κρύψαν για τον εαυτό τους όποιος είχε. Κάπου κάπου βρίσκαμε λίγο, αλλά πού να φθάσει. Έτσι αναγκάστηκε ο καημένος να πάει ν' αγοράσει μια κατσίκα. Αλλά πού να την βρει. Δεν τις πουλούσαν, και αν κανένας πουλούσε, την πουλούσε πολύ ακριβά. Μα είχαμε ανάγκη για το παιδί μας. Και ο καημένος την αγόρασε και την έφερε σπίτι. Ο γιος μας πια μεγάλη χαρά. Η κατσίκα σιγά σιγά συνήθισε, πήγαινε στη βοσκή. Ήθελε να φύγει το βράδυ και να 'ρθει το πρωί να την αρμέξομε. Να βαστά ο Δημητράκης μέσα σ' ένα πιατάκι ό,τι βρισκόταν μέσα στο σπίτι, καλαμπόκι, κριθάρι, να την ταΐζει πρωί και βράδυ. Όταν την τάλιζε έφευγε στη βοσκή αμέσως και ο Δημητράκης έπινε κι εκείνος το γάλα του. Αυτό γινόταν κάθε μέρα, και ο μακαρίτης ήταν ήσυχος που είχε το παιδί μας το γάλα του κάθε μέρα και εκείνος έτρεχε εδώ κι εκεί κι έφερνε ό,τι μπορούσε. Όχι στη θάλασσα, στην ξηρά, γιατί δεν επέτρεπαν. Για ελιές και για λάδι, είχαμε μέσα

στο σπίτι. Κάστανα και κρέας πάντοτε έφερνε μέσα στο σπίτι ο μακαρίτης. Ήτανε πολύ άξιος. Μόνο σιτάρι για ψωμί δεν μπορούσε να βρει. Και το παιδί μας φώναζε όλη την ώρα: «Μαμά, ψωμάκι, μπαμπά, πίτα». Και έκλαιγε. Εμάς μας έπαιρνε την ψυχή μας. Και πήγαινε ο καημένος τρεχάτος να βρει μια φέτα απ' την κουμπάρα μας. Και αυτή όταν είχε του έδινε, το έφερνε και ο Δημητράκης πηδούσε από τη χαρά του. Έτσι περνούσε ο καιρός.

Μια μέρα, εκεί που καθόταν και σκεφτόταν πως είχε μεγαλώσει στη θάλασσα και δεν μπορούσε να πάει να δουλέψει στη θάλασσα πια, κάποιος ήρθε και τον φώναξε να κατέβει γρήγορα στο λιμάνι, μαζί με τον μπατζανάκη του. Αμέσως και οι δυο πήγαν στο λιμάνι. Εκεί ήτανε Γερμανοί. Τους φώναξαν λοιπόν και τους είπαν να τους δώσουν μια βάρκα και τορπίλα, και δύο Γερμανοί μαζί, να ψαρεύουν και να παρακολουθούν και ό,τι βλέπουν να το λένε. «Και θα σας πληρώνομε και θα σας δίνομε θροφή, ψωμί για τα σπίτια σας, κι έτσι δεν θα πεινάτε». Τους είπαν πολλά για να τους ξεμυαλίσουν, αλλά εκείνοι αρνήθηκαν και είπαν πως δεν ξέρουν να ψαρέψουν ούτε τορπίλα να ρίξουν. Και λένε στο συχωρεμένο: «Λέτε ψέματα, εμείς ρωτήσαμε και μας είπαν πως είσαι ο καλύτερος θαλασσινός εδώ πέρα». Και είπαν πάλι οι δικοί μας: «Εμείς είμαστε θαλασσινοί, το ξέρετε, για κάνα ταξίδι, δεν ξέρομε όμως να ψαρεύομε». Και έτσι έφυγαν. Και είπαν και οι δικοί μας: «Καλύτερα να πεθάνομε οικογενειακώς όλοι από την πείνα παρά να γίνομε προδότες. Ποτές δεν θα γίνει αυτό. Να πεθάνομε, να πεθάνομε», φώναξαν και δεν ξαναμίλησαν.

Σε δυο μέρες πάλι τούς φώναξαν, αλλά άδικα, δεν πήγαν. Πήρανε λοιπόν έναν φίλο του συχωρεμένου μαζί τους οι Γερμανοί, κι αυτός πολύ καλός θαλασσινός. Αλλά δεν έδινε σημασία τι θα πει ο καθένας και πήγε και δούλευε μαζί με τους Γερμανούς, αλλά δεν ήταν κακός άνθρωπος να σπιγιονάρει. Όταν οι Γερμανοί έφευγαν στη Μυτιλήνη καμιά βδομάδα και πάλι γύριζαν, εκείνος έπιανε ψάρια και τους έστελνε. Όταν έβρισκε ευκαιρία και φεύγαν οι Γερμανοί, έπαιρνε το συχωρεμένο μαζί του και δούλευαν. Και όταν γύριζαν στο λιμάνι έβγαινε ο μακαρίτης πολύ πιο μα-

κριά, για να μην τον δει κανένα μάτι κακό και τον σπιγιονάρουν. Είχανε τέτοια φιλία που περνούσανε καλύτερα από αδέρφια. Και έτσι έφερνε ψάρια μπόλικά για όλους μας, προπάντων για το παιδί μας, που δεν βρίσκονταν τίποτα, και έτσι είχαμε το γιαλό και τα ψάρια. Τρεις, τέσσερες μέρες την εβδομάδα, δούλευε ο μακαρίτης στη θάλασσα με το φίλο του. Μόλις έφθαναν οι Γερμανοί δεν κατέβαινε καθόλου στη θάλασσα. Συνήθως δούλευαν το απόγευμα και το πρωί.

Μια μέρα σηκώθηκε ο συχωρεμένος πολύ πρωί και έφυγε στη δουλειά του. Πέρασε μισή ώρα που έφυγε και ακούω να φωνάζει η κατσικούλα, έτσι λυπητερά σαν άνθρωπος, εγώ κοιμόμουνα με το παιδί μου. Αμέσως πετάχτηκα να δω γιατί φωνάζει. Κατεβαίνω κάτω και την βλέπω μπροστά στην πόρτα ξαπλωμένη και φώναζε σαν να με ζητούσε βοήθεια να την γλιτώσω. Ήρθαν εκεί οι γειτόνοι, την κάναν διάφορα γιατρικά και την πότισαν. Αλλά δυστυχώς είχε φάγει αμπελοβατραχοί και δεν γλίτωνε. Είχα και τον Δημητράκη μου να βαστά ένα πιατάκι με λίγα φασόλια μέσα και να κάθεται δίπλα της και να λέγει: «Φάγε μπε, σήκω απάνω». Και έκλαιγε. Μα εκείνη η καημένη ψόφησε σε καμιά ώρα. Και έτσι δεν είχαμε γάλα πια για το παιδί μας. Μα ήταν τόσο καλό και λογικό το αγαπημένο μας παιδί που δεν μας ξαναείπε τίποτα για γάλα. Ξυπνούσε το πρωί και ό,τι του είχα ετοιμάσει το έτρωγε και δεν παραπονιόταν να μας πει τίποτα για γάλα. Ήταν σαν αγγελούδι, δεν ήταν και μεγάλο παιδί, ήταν δυόμισι ετών αλλά φαινόταν για τεσσάρων ετών, μιλούσε πολύ καθαρά και σαν μεγάλο παιδί. Μίλησε από επτά μηνών. Μιλούσε τόσο γλυκά που σου έπαιρνε την καρδιά σου. Γι' αυτό και ο πατέρας του το αγαπούσε σαν τρελός και έτρεχε δεξιά κι αριστερά να μη μείνει νηστικό. Τα μάγουλά του ήταν σαν τα ρόδια και άσπρο σαν το χιόνι. Τα ματάκια του καστανά σκούρα πολύ όμορφα. Αλλά το δυστύχημα ήταν που μας ακολούθησε ο θάνατος. Δυο τρεις μήνες μετά το επεισόδιο αυτό, πήγαινε ο μακαρίτης στη δουλειά του, ερχόταν μετά, έπαιζε με το παιδί μας, ήταν θεού χαρά μέσα στο σπίτι μας. Είχαμε μόνο την πείνα οπού περνούσαμε. Τέλος, σ' αυτό το αναμετα-

ξύ, μας ήρθε η είδηση πως σκοτώθηκε στην πιστοχώρηση, που ήρθαν οι Γερμανοί, ο αδελφός του αντρού μου, απάνω στην Αλβανία. Σκεφθείτε, λοιπόν, τι πίκρα πήραμε. Ήταν δίδυμοι με τον άντρα μου και ήταν κι εκείνος πολύ καλός.

Τέλος, πέρασε κι αυτό και βαδίζαμε στην ίδια ζωή και χειρότερη γίνεται η κατάσταση. Ο κόσμος πρήζεται και πεθαίνει μες στους δρόμους, μαζεύοντας χόρτα να παν στο σπίτι τους. Δεν αντέχουν πια από την μεγάλη πείνα, που δεν βρίσκοταν τίποτα. Και άλλη μια μεγάλη λύπη έδερνε τον φτωχό κοσμάκη, η γύμνια. Ήταν με κάτι ηξώρουχα πολύ ψιλά και παλιά χωρίς να φορούν ησώρουχα και αξυπόλυτοι. Και γι' αυτό πέθαιναν κάθε μέρα. Είχαμε πλούσιοι που είχαν διπλά και τριπλά, αλλά πού να βγάλουν να δώσουν ένα ρούχο σε ένα φτωχό. Νομίζανε πως θα ζήσουνε με τα βουνά γενικώς όλοι οι πλούσιοι –έχει και πολλοί καλοί αλλά έχει και πολλοί σκληροί, που είχαν αποθήκες γεμάτες και δεν δίνανε τίποτα.

Τέλος ο μακαρίτης, είπαμε, πήγαινε στη θάλασσα και έφερνε ψάρια. Αλλά το παιδί μας έλεγε κάθε λίγο: «Μαμά, θα μας φέρει ψωμί ο μπαμπάς μου τώρα που θα 'ρθει, μαμά;» Και εγώ με παίρναν τα δάκρυα και του έλεγα: «Ναι, παιδί μου, θα σε φέρει όταν βρει». Αναστέναζε και μόλις ερχόταν τον ρωτούσε: «Μπαμπά, έφερες ψωμάκι;» Μα εκείνος δεν μπορούσε να απαντήσει, χλώμιαζε σαν το κερί και τα μάτια του άστραφταν από δάκρυα. Το έπαιρνε στην αγκαλιά του, έπαιρνε και ψάρια απ' αυτά που ήτανε να φάμε και πήγαινε εκεί που ήξερε πως είχαν ψωμί, τα έδινε και ζητούσε μια φέτα, και το παιδί τρελαινόταν απ' τη χαρά του. Έτσι λοιπόν περνούσαμε, πότε βρίσκαμε, πότε δε βρίσκαμε. Μια μέρα λοιπόν είχε πάρει πολλά κάστανα και τα είχαμε σαν ψωμί. Πότε τα τρώγαμε ωμά, πότε τα βράζαμε και τα τρώγαμε, όπως τα κουκιά με πολύ λάδι, και πολλές φορές άψητα. Αλλά είχαμε και μεγάλη γλωσσοφαγιά από τον κόσμο: «Να, ο Χαράλαμπος τρέχει και φέρνει». Και ένα απόγεμα με ζήτησε το παιδί μου κάστανα, του έδωκα, και κάθισε στο μαγκάλι και τα έψησε. Ώσπου να 'ρθει ο μπαμπάς του ήταν πολύ καλά, μια χαρά, το τραγουδούσα και χόρευε.

Ἦρθε και ο συχωρεμένος και μας άκουσε που διασκεδάζαμε και ενθουσιάστηκε που μας ήβρε τόσο χαρούμενοι και φώναξε απέξω: «Να ζήσετε χίλια χρόνια, μάνα και γιος, να σας καμαρώνω». Μόλις άκουσε ο Δημητράκης μου τη φωνή του πατέρα του έτρεξε αμέσως στην πόρτα και τον αγκάλιασε, τον φιλούσε, τον χάιδευε, τον σκούπιζε τον ιδρώτα του με το μανδίλι του, τον έβαλε μαξιλάρι να καθίσει δίπλα στο τζάκι που άναβε η φωτιά, έβγαλε έπειτα κάτι κάστανα από την τσέπη του και τα πρόσφερε στον μπαμπά. Εκείνος λοιπόν ξετρελαμένος από τη χαρά του που τον περιποιήθηκε τόσο ο γιος του, τον πήρε στην αγκαλιά του και τον τραγουδούσε. Έτσι πέρασε η ώρα. Έπειτα το έβαλα και έφαγε και σε λίγο το έβαλα να κοιμηθεί. Μας φίλησε και κοιμήθηκε χαρούμενο.

Το πρωί ξύπνησε ο μακαρίτης για να φύγει στη δουλειά. Σηκώθηκα κι εγώ και έβρασα μερικά κάστανα για να πάρει μαζί και έβαλε να φάγει λίγα. Ξύπνησε πάλι το παιδί μας αυτή τη στιγμή, ήρθε κοντά μας και μας φίλησε. Εμείς το ρωτήσαμε: «Θέλεις Δημητράκη, λίγο γάλα να πιεις;» Κι εκείνο μας λέει: «Θέλω και κάστανα». Εμείς του δώσαμε ένα κουπάκι γάλα και λίγα κάστανα σε ένα πιατάκι. Εκείνο έκανε πως πίνει λίγο γάλα, έπειτα δεν το ήθελε, το πήρε στα χεράκια του και δίνει το μισό στον μπαμπά του και τ' άλλο μισό σε μένα, και έλεγε: «Μπαμπά, θα με φέρεις ψάρια, να πάμε την γιαγιά, την νονά μου, το θείο Χρήστο και την θεία μου». Εκείνος το χάιδευε και του 'λεγε: «Θα σε φέρω, Δημητράκη μου». «Μπαμπά, να πάμε και στον παππούλή μου ψάρια, να φάγει κι εκείνος». Αυτά είπε και μας φίλησε και πήγε να κοιμηθεί. Το σκέπασα λοιπόν να κοιμηθεί. Δεν πέρασαν πέντε λεπτά, ο μπαμπάς του ήταν στην πόρτα να φύγει. Με έλεγε καλό βράδυ, ακούμε τότε το παιδί να φωνάζει «μαμά». Τρέξαμε αμέσως κοντά του και έκανε λίγο εμετό και πλάγιασε πάλι. Ο μπαμπάς του έφυγε στη δουλειά και μου είπε να το προσέξω, να μην φάει τίποτα, να καθίσει ξαπλωμένο. Του έκανα ό,τι ήξερα γιατρικά για τον εμετό. Το παιδί καθόταν ξαπλωμένο και εγώ έβαλα να συγυρίσω, γιατί ήταν παραμονή του Αγίου Δημήτρη και εόρταζε ο Δημητράκης. Και του έλεγα: «Να καθίσεις, παιδί μου, στα ζεστά σήμε-

ρα, να είσαι καλά αύριο που είναι η εορτή σου». Εγώ είχα τελειώσει όλες τις δουλειές. Έπειτα άναψα πολλή φωτιά στο τζάκι και μετά το πήρα το παιδί μου στην αγκαλιά μου, κάθισα δίπλα στο τζάκι για να ζεσταθεί το παιδάκι μου, γιατί μου φάνηκε παγωμένο, και το χάιδευα και το ρωτούσα: «Τι θέλεις, Δημητράκη μου; Πού πονείς, παιδί μου;» Και αυτό με έλεγε πως πονούσε η ψυχούλα του και με ζητούσε νερό ολοένα. Δεν ήθελε τίποτα άλλο, μόνο νερό, με έδειχνε με το χέρι του τη στάμνα, μα εγώ έκανα πως του δίνω νερό και του έδινα γιατρικό, μα εκείνο το καταλάβαινε και μου έλεγε: «Δεν είναι νερό, μαμά». Μα εγώ του άλλαζα ομιλία να ξεχάσει το νερό. Αυτή τη στιγμή χτύπησε η πόρτα. Είχε στείλει ο μακαρίτης ψάρια τρεις οκάδες. Ο Δημητράκης είδε που έστειλε τα ψάρια και δεν ήρθε ο μπαμπάς του και άρχισε να κλαίει και να τον ζητεί. Εγώ ήμουν μοναχή και δεν ήξερα τι μου έτρεχε. Οι δικοί μου όλοι ήταν στις ελιές. Ο μακαρίτης συνήθως ερχόταν κατά τις δέκα η ώρα, αυτή την ημέρα –η κακή μας τύχη– του βγήκε μια δουλειά να καθίσει μέχρι το βράδυ. Δεν γύρισα να δω τίποτα, δεν είχα τη δύναμη να κάνω φαΐ, μόνο το παιδί μου κρατούσα στην αγκαλιά μου, και εκείνο με έλεγε: «Θέλω, μαμά, να 'ρθουν όλοι». Και το ρωτούσα: «Ποιοι, παιδί μου;» «Να, μαμά, ο μπαμπάς μου, η γιαγιά, ο θείος Χρήστος, η νονά μου, η θεία Πιπίνα, ο παππούς, η θεία Αφροδίτη». Και εγώ του έλεγα: «Τώρα θα 'ρθουν παιδί μου και θα σου φέρουν πράματα». Και το χάιδευα. Αυτή τη στιγμή, το βλέπω και νεκρώνεται στα χέρια μου. Εγώ τρελάθηκα, έβαλα φωνές και μαζεύτηκε όλη η γειτονιά. Αμέσως πήγαν να φωνάξουν το μακαρίτη, ίσως προλάβομε να πάμε το παιδί στο γιατρό. Συνήλθε πάλι το παιδί μου, βέβαια από τις φωνές και από τα τριψίματα. Το σπίτι μου γεμάτο ξένοι, κανένας δικός μου, ήμουνα σε ξένο χωριό και δεν καταλάβαινα πως το παιδί μου θα το χάσω και όλο ρωτούσα: «Πώς σας φαίνεται το παιδί μου;» Και όλοι μ' έλεγαν: «Τίποτα δεν έχει, θα του περάσει, μόνο πρέπει να το κοινωνήσει ο παπάς, να δεις αμέσως θα γίνει καλά». Και ο ένας με τον άλλον γνεφόταν πως το παιδί δεν έχει ζωή. Σε λίγο έφθασε ο μπαμπάς του, μόλις άκουσε τις φωνές απέξω τού φάνηκε πως είχε πεθάνει το

παιδί του και λιποθύμησε. Εγώ δεν πήρα είδηση. Τον συνέφεραν λοιπόν και μπήκε μέσα με μεγάλη καρδιά. Το πρόσωπό του ήταν κερένιο. Πηγαίνει στο παιδί, το παίρνει στην αγκαλιά του και το ρωτούσε: «Τι έχεις, Δημητράκη μου;» Και το παιδί δε φαινόταν αυτή τη στιγμή καθόλου σαν άρρωστο, μόνο γελούσε και του έλεγε: «Νά, η γιαγιά ανάβει το φούρνο, θέλω πίτα, μπαμπά». Και τ' άκουσε η κουμπάρα μας και ήλθε αμέσως και του έφερε μια φέτα ψωμί, το έδωσε στα χεράκια του και είπε: «Ευχαριστώ». Την φίλησε, με χαρά κρατούσε το ψωμί στα χεράκια του. Σε πέντε λεπτά μάς το 'δωσε και μας είπε να το κρύψουμε. Τέλος φεύγομε για το γιατρό με τα πόδια. Το σήκωνε το παιδί στην αγκαλιά του.

Δεν περπατήσαμε πόση ώρα και έγειρε το κεφαλάκι του στον ώμο του πατέρα του. Μας φάνηκε πως ήθελε να κοιμηθεί. Δεν ξέραμε και οι δυο μας. Εμείς τρέχαμε όσο μπορούσαμε για να πάμε στο γιατρό, μα εκείνο, την ώρα που έγειρε το κεφαλάκι του και έκλεισε τα ματάκια του, ξεψύχησε σαν ένα πουλάκι. Μα εμείς δεν το καταλάβαμε, μας φάνηκε πως λιποθύμησε και δεν ξέραμε τι να κάνομε μέσα στο δρόμο. Γυρίσαμε πίσω στο σπίτι σαν τρελοί και το ξαπλώσαμε στο κρεβατάκι πεθαμένο. Το 'μαθαν όλοι οι δικοί και ήρθαν. Καθίσαμε από πάνω του όλη νύχτα με δάκρυα και στεναγμούς και ανήμερα στην εορτή του το κηδέψαμε. Μας άφησε μεγάλη πίκρα, νομίζαμε πως χάθηκε ο κόσμος από μπροστά μας, έσβησε το σπίτι μας, έφυγε το λουλούδι μας, η παρηγοριά μας, που ξεχνούσαμε όλες μας τις πίκρες. Ένα τέτοιο παιδί, πώς να το ξεχάσεις; Πώς να ξεχάσομε που μας ζητούσε ψωμί και δεν είχαμε να του δώσομε. Η καρδιά μας καίεται κάθε στιγμή που το θυμόμαστε. Τέλος έτσι ήθελε ο Θεός.

Ο μακαρίτης τώρα σκέπτεται τι να κάνει. Πέρασε ένας μήνας, δεν έφυγε πολλές ώρες από το σπίτι. Έκανε γρήγορα γρήγορα ό,τι ήταν για να κάνει και γύριζε στο σπίτι και με λάτρευε σαν παιδί, δεν ήξερε τι να με κάνει από τον φόβο του μην πάθω τίποτα. Έπειτα σκέφτηκε να πάει ν' αγοράσει μια βάρκα πολύ μεγάλη για να κάνει ταξίδια και να φέρνει τροφή στο σπίτι και σιτάρι. Με χαιρέτησε λοιπόν και με την καρδιά καμένη έφυγε. Γύριζε λοιπόν

δύο εβδομάδες, μα πού να βρει, που δε βρισκόταν ούτε φελούκα. Γύριζε από χωριό σε χωριό. Τα πόδια του είχαν μείνει μες στο δρόμο. Τελευταίως, του είπαν πως κάπου βρίσκεται ένα καϊκι σπασμένο χρόνια. Ήτανε μόνο ο σκελετός. Μα εκείνος αποφάσισε να πάγει να το πάρει. Πήγε και το αγόρασε πολύ ακριβά. Έπειτα για να το φέρει στο δικό μας το χωριό το σκάφος αυτό, το ερείπιο, το έβαλε σ' ένα κάρο και το έφερε. Έπειτα αγόρασε απάνω στο βουνό πεύκα για να κόψει. Όταν άρχιζαν και τα έκοβαν, ποιος να τα κουβαλήσει στο λιμάνι, που δεν βρίσκονταν ζώα. Τα περισσότερα είχαν ψοφήσει, τα δε άλλα τα είχαν πάρει οι Γερμανοί για αγγαρεία, κατάσχεση. Λοιπόν, τα κουβαλούσε ο μακαρίτης μαζί με τον μπατζανάκη του τον Χρήστο. Έπειτα πήρε μαστορα, τον τάζε και τον πλήρωνε. Φαντασθείτε λοιπόν τι υπέφερε αυτός ο άνθρωπος μέχρι να τελειώσει. Επήγαν οκτακόσιες οκάδες λάδι, χωριστά άλλα έξοδα. Μόνο πίκρες πήρε πολλές και κούραση, δεν πρόλαβε να χαρεί τίποτα. Επιτέλους τέλειωσε. Τώρα πανιά, σκοινιά, με τι κόπο να βρεθούν πάλι αυτά; Τρέξαν από δω, τρέξαν από κει, τα ήβραν, κι έτσι τέλειωσαν όλα και την ρίζαν στη θάλασσα. Και έτσι πήγε ο μακρarıτης και έβγαλε άδεια ταξιδιού από τους Γερμανούς. Και ένα ωραίο απόγευμα φόρτωσε με έναν που είχε λάδια και έφυγε στο ταξίδι. Σε είκοσι μέρες επέστρεψαν με διάφορα θροφήματα. Έτσι περνούσε ένα διάστημα και έφευγε πάλι στο ταξίδι. Έκανε και οκτώ μέρες σε ταξίδι και δυο μήνες και ένα μήνα. Σε ένα τον πιάσαν οι Γερμανοί και πήραν όλα τα λάδια, γιατί είχε παραπάνω λάδι. Ένα δοχείο τον έδωκαν για να πάγει στον προορισμό του.

Τέλος, το δυστύχημα που χάθηκαν τα λάδια δεν μας φάνηκε τίποτα, γιατί γύρισε γρήγορα στο σπίτι του και σε δυο εβδομάδες έφυγε πάλι στο ταξίδι και γύρισε σε οκτώ μέρες πίσω κατενθουσιασμένος που γλίτωσε από τέτοιες φουρτούνες. Δεν δείλιαζε το μάτι του όσο και φουρτούνα να είχε.

Εμείς περνούσαμε πολύ καλά, μόνο το παιδί μας συλλογιζόμαστε κάθε στιγμή και καιγόταν η καρδιά μας. Πέθανε και η καημένη η γιαγιά του και δεν βρέθηκε ένα παιδί της, από τα οκτώ παιδιά

που είχε, στην τελευταία της στιγμή. Η μητέρα μου ήταν στις ελιές, τ' άλλα παιδιά της, άλλα πέθαναν και άλλα χαθήκαν στον τούρκικο στρατό. Η καημένη η γιαγιά μου πολύ τυραννίστηκε με τη μητέρα μου για να μας μεγαλώσει τα ορφανά, που χάθηκε ο πατέρας μου στον τούρκικο στρατό, και δεν είχαμε κανέναν να μας δώσει ένα ποτήρι νερό. Μόνο η αδελφούλα μου η Μαλάμα ήταν στο προσκέφαλό της που ξεψύχησε, και φώναξε όλα της τα παιδιά, αλλά δυστυχώς έκλεισε τα μάτια της χωρίς να δει κανένα παιδί της.

Τέλος – αρχίζω πάλι να σας τελειώνω την ιστορία μου– ο Θεός μας έδωσε ένα κοριτσάκι στο '43, στις 16 Φεβρουαρίου γέννησα και ο μακαρίτης έφυγε στις 18 και με άφησε παραγγελία πως θα γυρίσει γρήγορα, σε είκοσι μέρες το πολύ. Έφυγε γεμάτος χαρά που μας έδωσε ο Θεός ένα παιδάκι να ξεχάσουμε τον καημό μας, και με λέγει: «Θα φέρω, Τασούλα μου, πολλά πράματα για να μη στερηθείς εσύ και στερηθεί και το παιδί μας». Πάλι μας ανεσπάστηκε και έφυγε. Εγώ μετρούσα τις μέρες. Πέρασαν είκοσι μέρες και ακόμα δεν ήλθε. Εγώ έκανα υπομονή. Πόσο μας τρόμαζαν οι φουρτούνες. Η αδελφή μου έμενε μαζί μου στο σπίτι, γιατί την είχε τέτοια παραγγελία αφήσει ο μακαρίτης να μην με αφήσει μονάχη. Οι μέρες περνούσαν ολοένα και πού να φανεί. Όταν έγιναν σαράντα πέντε μέρες, εγώ άρχισα να κλαίω και να οδύρομαι, γιατί είχε πολλές φουρτούνες και ο νους μου πήγαινε μην έπαθε τίποτα στη θάλασσα. Η αδελφή μου και η μητέρα μου ομιλούσαν κρυφά, να μην πάρω είδηση και στεναχωρηθώ και κοπεί το γάλα μου και δεν έχει να φάει το παιδί μου. Αλλά όταν είδαν πως εγώ παραδερνόμουνα μέρα νύχτα αναγκάστηκαν να μου το πούνε. Μου λένε: «Να μην κλαις και μας έστειλε είδηση ο Χαράλαμπος πως καθυστέρησε από τις πολλές φουρτούνες και αν δεν περάσουν δεν αποφασίζει να 'ρθει». Εγώ το πίστεψα, δεν το πίστεψα, αλλά λίγο ησύχασα. Πέρασαν πάλι δεκαπέντε ημέρες και ένα βράδυ, η ώρα οκτώ –δεν ήταν κανένας στο σπίτι μου, ήμουν με το παιδί μου και του τραγουδούσα– άξαφνα ακούω να χτυπούν την πόρτα μου. Ανοίγω λοιπόν και βλέπω κάτι δικοί μας και δυο Γερμανοί. Τους ρωτώ: «Τι θέλετε;» Και με λένε: «Θέλομε κάτι φωτο-

γραφίες του αντρού σου». Δεν είχαν τελειώσει ακόμα και τους ρωτούσα και όπου έβλεπαν φωτογραφία την παίρναν. Εγώ άρχισα τα κλάματα και τους ρωτούσα και τους παρακαλούσα θερμά: «Μήπως τον βρήκατε πνιγμένο, πείτε μου να μάθω, δεν ξέρω πού βρίσκεται τόσον καιρό». Αυτοί δεν μου απαντούσαν, μόνο, όταν με είδαν που θρηνούσα έτσι, με λένε: «Μην κλαις και είναι στη Λήμνο και θα 'ρθει σε κανένα μήνα». Αυτά είπαν και έφυγαν. Εγώ πια, δεν ξέρω, ήμουνα σαν τρελή και όλοι οι δικοί μου ήταν σαν τα μήλα μαραμένα, δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα να τον βοηθήσουν.

Έτσι περνούσε ο καιρός. Και πώς περνούσε μέσα στα ξένα και μέσα στη φυλακή, και με τα τόσα κρύα, τα τόσα χιόνια –θυμούστε, αγαπητοί μου αναγνώστες, το '43 τι παγωνιές έκανε, αξέχαστες μου έμειναν γιατί ήταν για μένα δυστυχισμένος χρόνος. Για τον άνδρα μου ακόμη πιο δυστυχισμένος, μέσα στη φυλακή. Ο καιρός περνούσε και καμιά είδηση να πάρομε από τον άνδρα μου. Ποιον να ρωτήσεις να μάθεις, που δεν υπήρχε βοήθεια. Οι Γερμανοί σκότωναν αβέρτα. Πόσα σπιτάκια είχαν κλείσει, πόσες οικογένειες είχαν σβήσει, τι μαρτύρια είδε ο κοσμάκης και ακόμη βλέπομε. Πέρασαν έξι μήνες και ένα απόγεμα ήρθε ο γαμπρός μου και με λέγει: «Τασία, σε έφερα νέα, ήρθε ο Χαράλαμπος στη Χώρα και έστειλε είδηση να πάμε». Κλάματα, χαρές, φωνές. Αμέσως ετοιμαστήκαμε ό,τι μπορούσαμε και σηκωθήκαμε, νύχτα με το φανάρι να κατεβούμε. Όταν φθάσαμε στον ίσιο δρόμο, κρύψαμε σ' ένα καφενεδάκι το φανάρι, γιατί δεν ηπέτρεπαν φως. Τώρα περπατούμε ολοένα. Φθάσαμε σ' ένα μέρος που το λένε Κακοπερέα. Εκεί μας είχαν πει πως φύλαγαν κλέφτες και όποιον τυχόν τον λήστευαν ό,τι είχε. Η μητέρα μου δεν το καλοήξερε, εγώ όμως που το είχα ακούσει άρχισα να τρέμω και να κρατώ τη μητέρα μου καλά από το χέρι. Και ξυπόλυτες να μην ακούονται τα βήματα, εντέλει περάσαμε και δεν πάθαμε τίποτα. Φθάσαμε στα συρματοπλέγματα που είχαν κλείσει το δρόμο και φύλαγαν σκοποί. Καθήσαμε πάλι με δάκρυα στα μάτια να 'ρθει η ώρα ν' ανοίξουν οι Γερμανοί.

Τέλος άνοιξαν, είδαν τις ταυτότητες και περάσαμε. Φθάσαμε στη Μυτιλήνη, ρωτούμε πού τους έχουν φυλακή, μας είπαν στο

διδασκαλείο. Φθάσαμε και στο διδασκαλείο. Φύλαγαν σκοποί. Μας ρώτησαν: «Τι θέλετε;» Και τους είπαμε: «Θέλουμε τον Χ...» Τον φώναξαν και από μακριά τον είδαμε, μέσα από τα συρματοπλέγματα. Δε μας επέτρεπαν να πάμε πιο κοντά. Δώσαμε ό,τι κρατούσαμε και φύγαμε, με καημένη την καρδιά. Τα πόδια μας έτρεμαν ως που να φθάσομε στο χωριό. Με του Θεού τη δύναμη φθάσαμε. Ήρθαν δικοί και ξένοι να μάθουν. Μα τι να μάθουν, που δεν μπορέσαμε να μιλήσομε, μόνο κοιταχθήκαμε και κείνος μας ρώτησε τι κάνομε, κι εμείς το ίδιο και φύγαμε.

Όταν πέρασαν πέντε μέρες, πήρα πάλι την μητέρα μου και πήγα. Όταν φθάσαμε εκεί κοντά, τον είδα από μακριά στην αυλή, και άλλα πολλά παιδιά, και τους είχαν οι Γερμανοί και σκάβουν. Εγώ από τη χαρά μου τον φώναξα και εκείνος με άκουσε, γύρισε και με είδε, και ώσπου να φθάσω κοντά του εκείνος έκανε όπισθεν, δίχως να γυρίσει, ερχόταν προς την πόρτα, τον είδαν οι Γερμανοί και τον μάλωσαν. Εγώ ήμουν μακριά απ' την πόρτα. Τα βήματά τους μόλις άκουσα, έτρεξα και τους λέγω: «Εγώ είμαι η γυναίκα του». Τον ρώτησαν: «Τι σου είναι;» Και είπε: «Γυναίκα μου». Τότε τους παρακάλεσα εγώ και εκείνος, και τον άφησαν να καθίσει κοντά μας να μιλήσομε. Είπαμε διάφορα, με φόβο, γιατί ο σκοπός ήταν κοντά μας. Μόνο τον ρώτησα κρυφά: «Πώς περνάτε, σας ταΐζουν καλά;» Και με απάντησε: «Άκουσε, Τασούλα μου, εδώ μήτε τρως μήτε χορταίνεις, μήτε ζεις μήτε πεθαίνεις». Κατάλαβα ότι κακοπερνούσαν. Τέλος χαιρετιστήκαμε και φύγαμε χωρίς να μπορέσει να πει τίποτα, τι τράβηξε στη Λήμνο. Ο καιρός περνούσε. Οι Γερμανοί τούς συνήθιζαν και στέλναν φυλακισμένοι σε διάφορες δουλειές. Άλλοι σχίζαν ξύλα, άλλοι κόβαν δένδρα, άλλοι κατέβαιναν να ψωνίσουν. Τον Χαράλαμπο τον στέλναν με το καϊκι να το φορτώσουν κρυφά. Τον πλήρωσαν. Έτσι έκανε, όταν έβρισκε ευκαιρία. Και όταν πήγαινα, αντί να τον πάγω, με έδινε εκείνος.

Τέλος, εγώ πάλι σηκώθηκα να πάω στη φυλακή να τον δούμε πάλι. Μιλήσαμε από τα σύρματα, και όταν ήρθε η ώρα να φύγομε, δεν φύγαμε. Πήγαμε κρυφά από το άλλο μέρος, που είχαν κάτι

τέλια και ανέβηκε ο συχωρεμένος και καθίσαμε. Τα είπαμε όλα. Με διηγήθηκε πώς τον πιάσανε. Όταν έφυγε στο ταξίδι, είχε πάρει μαζί του δυο συντρόφοι και είχαν και αυτοί λάδι και ελιές για να ανταλλάξουν. Μα ο συχωρεμένος δεν ήξερε πως ο Παναγιώτης είχε ημερολόγιο μαζί του και έγραφε πού στεκόταν και από πού περνούσαν και έτσι ήταν ήσυχος το πώς θα μιλήσει με τους Γερμανούς. Φθάσαν στη Λήμνο ύστερα από τόσες φουρτούνες. Έβγαλε ο μακαρίτης τα λάδια, τα παραπάνω που είχαν για να μην τα δούνε οι Γερμανοί, γιατί δεν επέτρεπαν παραπάνω λάδι. Τότε κατέβηκαν οι Γερμανοί και είδαν τι λάδια είχε, εξέτασαν καλά και τον είπαν: «Είσαι ελεύθερος να φορτώσεις να φύγεις». Γρήγορα γρήγορα ο μακαρίτης έδινε τα λάδια και έπαιρνε θροφίματα και τα φόρτωνε. Κόντεψε να τελειώσει. Και να, πηγαίνει ο διερμηνέας και του ζητεί δύο δοχεία λάδι. Τι ήθελε να κάνει ο καημένος, του τα έδωσε γιατί φοβήθηκε. Δεν πέρασε πολλή ώρα και ξανά κατέβηκε. Πηγαίνει πάλι και του ζητά δύο δοχεία και του λέγει: «Αν δεν μου τα δώσεις, θα σε κάψω». Ο μακαρίτης ήσυχος, γιατί είχαν κατεβεί οι Γερμανοί και κάναν έρευνα και ήξερε πως δεν είχε φόβο, δεν ήξερε και για το μερολόγιο που είχε αυτός μέσα στη βαλίτσα. Αυτός όμως ο διερμηνέας ο κακούργος, όταν είδε πως δεν του δίνει το λάδι, αμέσως πηγαίνει και φωνάζει τους Γερμανούς και τους λέει: «Δεν κάναμε καλά έρευνα, έχει μια βαλίτσα μέσα στη βάρκα και δεν ανοίξαμε να δούμε». Αμέσως μπαίνουν μέσα στο αυτοκίνητο και κατεβαίνουν. Ο μακαρίτης ετοιμαζόταν για πανιά να φύγει. Του λένε: «Δέσε και έβγα έξω». Βγήκε έξω και μπαίνουνε αυτοί μέσα, ανοίγει ο ασυχώρετος, ο κακούργος ο διερμηνέας, τη βαλίτσα και παίρνει το μερολόγιο. Φεύγουν και παίρνουν και τον μακαρίτη μαζί τους και μόλις φθάσαν τον βάλαν φυλακή. Και εκείνοι το διάβασαν μοναχοί κρυφά. Μη ξέροντας ο Χαράλαμπος τι χαρτί είναι και τι γράφει. Τον φωνάζουν λοιπόν και τον ρωτούν: «Από ποια νερά περάσατε;» Εκείνος είπε: «Από κει που έπρεπε, από τα ελληνικά». Του βάζουν χάρτη για να τον σαστίσουν. Εκείνος δε σάστισε. Καμιά φορά, τον πήγαν σε ένα μπουντρούμι και τον κλείσαν, χωρίς να φα-

νερώσουν το μερολόγιο. Ήτανε βαρύς χειμώνας και εκεί που πατούσε πήγαιναν τα νερά μέχρι τον αστράγαλό του. Χωρίς νερό και χωρίς φαΐ, χωρίς ψωμί, του 'δεναν τα χέρια του και τον δέριαν. Έπειτα τον ξαναρώτησαν: «Πέρασες από τα τούρκικα νερά;» Εκείνος είπε όχι. Τότες βγάλανε το μερολόγιο και του δείξαν που έγγραφε από πού πέρασαν και έπειτα του είπαν: «Λες ψέματα, πήγαινες στην Τουρκία, να σε φέρομε τους δυο συντρόφους σου να το μαρτυρήσουν μπροστά». Αυτοί φάγανε δυο φορές ξύλο και δεν άντεξαν, δεν ήτανε και πατριώτες σαν εκείνον, μαρτύρησαν για να γλιτώσουν. Τότες ο μακαρίτης είπε πως «ο καιρός με πήγε και πέρασα από τα τούρκικα νερά, αλλιώς θα πνιγόμαστε από τη φουρτούνα». «Καλά», τον είπαν, «θα εξετάσομε ποιον πέρασες καρσί και θα σε διορθώσομε». Τον βάλαν στο μπουντρούμι και τους άλλους δυο στη φυλακή. Εκεί μέσα τον παίδευαν είκοσι οκτώ μέρες χωρίς νερό, χωρίς ψωμί και μέσα στην υγρασία να μένει και σκοτεινά. Δεν είχε κανένα να πάει να τον δει, μόνο ένας γέρος Λήμνιος –αν ζει καλή του ώρα, αν πέθανε Θεός σχωρέσ' τον– του πήγε τρία σανίδια, τέσσερα σακιά, μια προβιά και ένα μαξιλάρι. Τα έδωσε στη γυναίκα που περετούσε τους Γερμανούς εκεί μέσα. Και αυτή του τα έδωκε. Δεν μπορώ να σας διηγηθώ τι καλότατη γυναίκα ήταν. Είχε αγαπήσει πολύ τον Χαράλαμπο, που τον άκουγε να κλαίγει πότε πότε σαν παιδί και πήγαινε από μια τρύπα και τον ομιλούσε, τον έδινε με ένα κουτάλι νερό και τον παρηγορούσε. Μα εκείνος δεν παρηγοριόταν. Τον είχαν πει πως θα τον τουφεκίσουν και έλεγε: «Ας έβλεπα τη γυναίκα μου και το παιδί μου και έπειτα ας με σκότωναν. Αλλά δε θα τους ξαναδώ». Αυτά έλεγε και πάλιν έδινε κουράγιο στον εαυτό του.

Τέλος πήγαν πάλι να τον δείρουν και να τον τυραννάνε. Τότες πια δεν βάσταξε και τους είπε: «Σκοτώστε με και μη με τυραννάτε σαν το Χριστό δίχως αιτία».

Τα πράγματα σφίξανε πιο πολύ. Τον κατηγόρησαν πως πέρασε στην Τουρκία κάτι Εγγλέζοι, που τους είχαν να τους τουφεκίσουν και δεν τους βρίσκουν. Οι παιδείες χειροτέρεψαν, φαντασθείτε λοιπόν τι περνούσε αυτός. Και έλεγε: «Να έρθει εκείνος

που με είδε να μαρτυρήσει μπροστά μου». Και οι Γερμανοί μήνες οκτώ προσπαθούσαν να βρουν τον άνθρωπο που τον είδε, αλλά δεν μπόρεσαν. Σαν πέρασαν οκτώ μήνες, τους φέρανε στο νησί και εκεί καθίσαν τρεις μήνες, με την ιδέα να τον τουφεκίσουν.

Σας είπα και προηγουμένως πως πήγαινα φυλακή και ποτές δεν με είπε πως θα τον σκοτώσουν, μόνο μου έλεγε πως «θα περάσει ο καιρός και θα βγούμε, Τασούλα μου». Και όταν τον έλεγα «άντε να φύγω» ανέβαινε στην ταράτσα –ήταν πολύ μεγάλη η ταράτσα– λοιπόν περπατούσα εγώ να φύγω, περπατούσε και κείνος, μέχρι που έβρισκε τέρμα στην ταράτσα και με έλεγε με δακρυσμένα μάτια. «Κοπέλα μου, τελείωσε ο δρόμος και έτσι τελείωσε και η συντροφιά που σου έκανα». Μας έλεγε καλή νύχτα και φεύγαμε με τη μητέρα μου. Εκείνος μας έβλεπε μέχρι που χανόμαστε.

Πέρασε πάλι λίγος καιρός και πήρα τη μητέρα μου να πάμε να τον δούμε. Όταν φθάσαμε εκεί, δεν ήταν ο μακαρίτης, τον είχαν στείλει σε μια δουλειά οι Γερμανοί. Βρήκαμε κάποιον άλλον φυλακισμένον και μιλήσαμε ώσπου να 'ρθει και αυτός. Λοιπόν μας είπε πως «τον Χαράλαμπο θα τον τουφεκίσουν. Ούτε τρώει, ούτε κοιμάται. Απόψε πολύ άσχημα πέρασε τη νύχτα. Μόνο ένα θα σας παρακαλέσω, να μην του πείτε πως σας το είπα εγώ. Μόνο να κάνετε κουράγιο να τρέξετε, ίσως τον γλιτώσετε».

Εμείς, όταν το ακούσαμε, μαραθήκαμε. Εγώ άρχισα να κλαίγω. Τότε τον είδα να έρχεται και μας λέγει: «Για όνομα, να μην καταλάβει πως σας το 'πα εγώ, θα φύγω από κοντά σας, για να μην αντιληφθεί». Μόλις λοιπόν μας είδε ήρθε κοντά μας με γέλια και με χάδευε. Και του λέγω: «Πότε θα γλιτώσεις από δω να 'ρθεις στο σπίτι σου, που φωνάζει κάθε ώρα η κορούλα σου “έλα, μπαμπά”». Τότε τον πήραν τα δάκρυα και πάλι προσπαθούσε να μην αντιληφθούμε εμείς. Τότες, τον είπα εγώ: «Άκου, Χαράλαμπε, θα πάω με την μητέρα μου στο Κισταμπό, να παρακαλέσω το Γερμανό να με πει πότε θα βγεις». Μόλις το άκουσε έγινε σαν το κερί και με λέγει: «Για το Θεό, δεν θέλω να πας σ' αυτήν την πόρτα, ας πάει κανένας άλλος, όχι εσύ». Σπαρταρούσε και φώναζε να μην πάω. Και εγώ του είπα: «Μην κάνεις έτσι, ησύχασε και θα πάγω με την μη-

τέρα μου». Αμέσως φύγαμε στο Κισταμπό και εκείνος έμεινε μα-
ραμένος και μας κοίταζε μέχρι που χαθήκαμε. Τέλος φθάσαμε.
Χτυπώ την πόρτα και μας άνοιξε ένας Γερμανός. Η μητέρα μου η
καημένη έτρεμε από το φόβο της και δεν μιλούσε καθόλου. Εγώ
όμως με μεγάλη προσοχή και με μεγάλη λύπη τον παρακάλεσα
θερμά και τον ρώτησα: «Τι θα γίνει αυτός ο άνθρωπος μέσα στη
φυλακή; Χωρίς να ξέρω πότε θα βγει, και τι είναι η κατηγορία του,
και με είπαν πως θα τον τουφεκίσετε;» Ο Γερμανός δεν με απα-
ντούσε καθόλου, μόνο με πρόσεχε τι τον έλεγα και ήξερε καλά τα
ελληνικά. Και με φάνηκε για μια στιγμή, πως πήγαιναν χαμένα τα
λόγια μου, γιατί έβλεπα πως δεν μου απαντούσε και με ήρθαν κάτι
νευρικά κλάματα και δεν ήξερα τι τον έλεγα, που δεν μπορώ τώρα
να σας τα διηγηθώ, και πώς τον παρακαλούσα. Ο Γερμανός, σαν
με είδε έτσι να κλαίγω και να τον παρακαλώ, σηκώθηκε αμέσως
από το κάθισμά του και ήρθε κοντά μου και μου λέγει: «Μην κλαις
και κατάλαβα με αυτά που μου είπες πως είναι καλός άνθρωπος και
τον γνωρίζω καλά. Προφορικώς λοιπόν σε δίνω το λόγο μου να
'ρθεις την Τετάρτη να σε πω, γιατί τώρα δεν μπορώ να σε πω βέ-
βαια την αλήθεια, γιατί περιμένομε ένα χαρτί από την Λήμνο και
κάτι υπογραφές και τότες θα βγει η απόφαση τι θα γίνει. Πάντως
έχω την ιδέα σε είκοσι μέρες πως θα βγούνε, και μείνετε ήσυχη».

Τότες εγώ τον ευχαρίστησα. Τον χαιρετήσαμε και φύγαμε με
τη μητέρα μου.

Ο δρόμος που περπατούσαμε ήταν τρεις ώρες το πρωί και τρεις
ώρες το βράδυ. Πολλές φορές γινόνταν και παραπάνω οι ώρες,
γιατί δεν είχαμε την δύναμη να περπατούμε. Τέλος φθάσαμε στο
Χαράλαμπο, που μας περίμενε με αγωνία τι θα τον πούμε. Εγώ γε-
λαστή τον λέγω: «Με είπαν πως θα βγείτε σε είκοσι μέρες». Και
με λέγει: «Αλήθεια μού το λες;» «Ναι», λέγω, «αλήθεια». Τότε
γέμισαν τα μάτια του δάκρυα και ένα βαρύ αναστεναγμό έβγαλε
και λέγει: «Ας ελπίσομε πως θα γλιτώσομε από τ' αγαρηνά τα χέ-
ρια». Η ώρα πέρασε και τον αποχαιρετήσαμε και φύγαμε πάλι
στο χωριό με ελπίδες. Μόλις φθάσαμε, ήρθαν πάλι δικοί και ξέ-
νοι και ρωτούσαν τα νέα. Εμείς είπαμε ό,τι μας είπαν. Μα κανέ-

νας δεν πίστεψε πως θα βγούνε, γιατί οι Γερμανοί σκότωναν αβέρτα. Πόσα σπιτάκια έκλεισαν, πόσες μάνες και γυναίκες μαυροφόρεσαν, πόσες ολόκληρες οικογένειες έσβησαν από τους προδότες που έγιναν ένα με τους Γερμανούς και πηγαίναμε και παρακαλούσαμε άνθρωποι που δεν τους λέγαμε καλημέρα. Όχι γιατί ήταν φτωχοί, εμείς είμαστε ακόμα πιο φτωχοί, αλλά αυτοί δεν είχαν καμιά αξία, γιατί γινόνταν προδότες.

Τέλος αυτά δεν τελειώνουν. Οι μέρες πέρασαν. Πήρα πάλι την μητέρα μου και πήγα στη Μυτιλήνη κατευθείας στο Κισταμπό. Μας ηπέτρεψαν και περάσαμε και βρήκαμε το Γερμανό και με δάκρυα στα μάτια τον παρακάλεσα και τον είπα: «Μας είχες πει να έρθομε την Παρασκευή για τον άνδρα μου». Μου λέγει: «Μάλιστα, το θυμάμαι. Μείνετε ήσυχη, τα χαρτιά ήρθανε και είναι εντάξει. Εντός σε δεκαπέντε μέρες, θα είναι στο σπίτι. Να ξέρετε, μαντάμ, πως εμείς δε φταίγομε, εσείς μας λέτε, εμείς δεν ξέρομε τι είναι ο ένας και ο άλλος». Εγώ αυτή τη στιγμή δεν ήθελα να του απαντήσω.

Τώρα πάμε στο Χαράλαμπο και λέμε τις καλές ειδήσεις. Εκείνος πέταξε από τη χαρά του και έδωσε είδηση και στα άλλα τα δυο παιδιά που ήταν μαζί του. Χάρηκαν αλλά κρυφά γιατί δεν το καλοπίστευαν πως θα τους βγάλουν. «Η ώρα ήρθε, Χαράλαμπε, και πρέπει να φύγομε». Τον χαιρετήσαμε θερμά και φύγαμε. Και πάλι φώναξε: «Τασούλα, άκου, τώρα πρέπει να περάσουν δεκαπέντε μέρες, και όταν δεν έρθω, τότες να 'ρθείτε». Καληνυχτίσαμε και φύγαμε. Φθάσαμε στο χωριό και πάλι τα ίδια, να μας ρωτούνε τι νέα μάθαμε. Τους είπαμε: «Θα τους βγάλουν σε δεκαπέντε μέρες». Τώρα μετρούμε τις μέρες. Οι μέρες πέρασαν, έγιναν δεκαπέντε και η μέρα βράδιασε και δεν φάνηκε και απελπιστήκαμε. Πήγαμε και πλαγιάσαμε γιατί δεν είχαμε όρεξη να ανοίξομε το στόμα μας να μιλήσομε από την πίκρα μας. Δεν πέρασε μισή ώρα και ακούμε να χτυπούν την πόρτα. Τρέχω και ανοίγω και βλέπω τον Χαράλαμπο μου να μπαίνει μέσα. Εγώ έβαλα φωνές από τη χαρά μου και από την συγκίνηση. Τρέξαν όλοι, οι δικοί μας και ξένοι, τον φιλούσαν, τον αγκάλιαζαν. Εκείνος έλεγε:

«Αφήστε με να δω το παιδί μου, που έχω να το δω από την ημέρα που γενήθηκε». Είχε γίνει μεγάλο, φώναζε πια «μπαμπά». Εκείνος πια όταν το είδε τρελάθηκε από τη χαρά του και έλεγε: «Δόξα σοι ο Θεός, που γλίτωσα μέσα από τη φωτιά και ήρθα στη γυναίκα μου και στο παιδί μου. Τώρα να είμαι γερός και μη σας νοιάζει, θα δουλέψω και θα διορθωθούν όλα». Τέλος, διαλύσαμε την φασαρία γρήγορα, γιατί φοβόμαστε, και πήγε ο καθένας να ησυχάσει. Δεν ήταν να δείτε την παλικάριά του και την νιότη του. Πού να βάλει ο νους μας πως από τις παιδείες και το ξύλο είχαν πάθει τα νεφρά του. Αλλά δεν φαινόταν πως είχε τίποτα. Τον ρωτούσα να με πει, μα δεν με έλεγε τίποτα να μη με στεναχωρέσει, τόσο πολύ με αγαπούσε και τόση αδυναμία είχε απάνω μου, που με έβλεπε που είχα γίνει πτώμα από την πίκρα μου που ήταν φυλακή και φοβόταν μην πάθω τίποτα. Και τωόντι, εγώ δεν έπαθα. Ήταν της τύχης μου να ζήσω να πάρω όλες τις πίκρες.

Τώρα άρχισε να δουλεύει, όχι στη θάλασσα, στη στεριά, διάφορες δουλειές. Ήταν πολύ άξιος. Το σπίτι μου ήταν γεμάτο χαρά και ευτυχία, όχι από πλούτη, από την καλοσύνη του. Περνούσαμε τόσο αγαπημένα που μας ζήλευε ο κόσμος. Όταν γύριζε από τη δουλειά στο σπίτι ήταν πάντοτε με τα γέλια του και με τραγούδια. Οι δικοί μου τον αγαπούσαν, εγώ τον καμάρωνα κρυφά και φανερά.

Είχαμε λίγες ελιές να μαζέψομε και πήγαινε εκείνος με τις αδελφές μου και με την μητέρα μου και με τον μπατζανάκη, ήταν πολύ αγαπημένοι κι έτσι τις μάζεψαν και τελείωσαν. Εμένα δεν με άφηναν να πάγω έξω, γιατί είχα και το παιδί. Τέλος μαζεύτηκαν και αυτές. Πήγε έπειτα και τις άλεσε. Πήρε λίγο λάδι για το σπίτι του και λίγο για τον πατέρα του, το άλλο το πήραν οι Γερμανοί. Του έδωκαν ζάχαρη και αλεύρι και φακή και φασόλια. Τότες πήρε τα μισά και τα πήγε στον πατέρα του. Και να ξέρετε αυτά τα σήκωσε στον ώμο του και τα πήγε, γιατί δεν υπήρχε συγκοινωνία. Η ταλαιπωρία του ήταν μεγάλη. Έπειτα γύρισε και έφερε το αλεύρι. Ήταν 45 οκάδες και τα σήκωνε. Μόλις έφθασε στο χωριό, βγαίνουν και τον βλέπαν και έλεγαν: «Χριστός και Παναγία, πώς τ' ανέβασε απ' τον ανήφορο. Αδειανοί ανεβαίνομε και

πεθαίνομε, εκείνος νομίζεις πως σηκώνει πούπουλα. Τι άξιος που είναι, οι δικοί μας είναι μισή μερίδα, και όταν έρθουν κουρασμένοι δεν μπορούμε να τους μιλήσουμε, ενώ ο Χαράλαμπος όσο κουρασμένος κι αν είναι μπαίνει με τα γέλια του. Γι' αυτό η γυναίκα του τον καμαρώνει. Και όλο το σόι της». Λοιπόν η κουμπάρα μου ήταν στο παράθυρο και τ' άκουσε και ήρθε και μου το είπε! Και τόντις, είχαμε μεγάλη γλωσσοφαγιά.

Τέλος πάντων, πήρε μια μέρα ψάρια και πήγε να τα πουλήσει. Ενώ τα πούλησε πήγε στο σπίτι της μητέρας μου να δει τι κάνει. Αγαπούσε και πολύ την μικρή μου αδελφή. Αυτή μας είχε στεφανώσει, μας είχε βαπτίσει και τον Δημητράκη. Και από κει που περνούσε να πάει στο σπίτι τον φώναξε ο Αντώνης μέσα στο ραφείο του και τον προτείνει να πάρει την αδελφή μου. Εκείνος το δέχτηκε γιατί τον συμπαθούσε πολύ. Πήγε λοιπόν στη μητέρα μου και το είπε. Δέχτηκε η μητέρα μου κι έτσι τελείωσε η αρραβώνα, σύντομα και ο γάμος. Εμείς αρχίσαμε να ετοιμάζομε. Όταν πέρασε μια εβδομάδα τους κάλεσε ο Χαράλαμπος να 'ρθούνε στο χωριό να τους κάνομε τραπέζι. Την ημέρα που περίμενα σηκώθηκε πολύ πρωί. Είχε βέβαια κρέας και ό,τι άλλο μπορούσε. Πήγε λοιπόν μέσα στο μπαχτσέ που είχαμε και μάζεψε κουκιά, να μην πάω εγώ και κουραστώ. Εγώ ακόμη κοιμόμουνα με το παιδί. Έπειτα, ήρθε και με λέγει: «Σήκω, κοπέλα μου, σου τα 'χω όλα έτοιμα, θα 'ρθει και η μητέρα και θα σε βοηθήσει, εγώ θα πάω στη θάλασσα και σε δυο ώρες θα είμαι πίσω». Μας φίλησε και έφυγε. Πήγε από την ακροθαλασσιά και χτύπησε ψάρια και κολυμπώντας τα μάζεψε και ήρθε σε δυο ώρες πίσω όλος χαρά. Κάθισε και τα καθάρισε, τα τηγάνισε μόνος του. Δεν με άφηνε να πλησιάσω το τηγάνι, φοβόταν να μην κουραστώ και αρρωστήσω, μια τρεμούλα τον βαστούσε μην πάθω τίποτα. Τέλος φθάσαν οι αρραβωνιασμένοι. Βέβαια, εγώ μέσα στο σπίτι είχα διάφορες δουλειές. Μα ο Χαράλαμπος τα μάτια του δεν τα έπαιρνε από πάνω μου και όλο έλεγε: «Κάθισε, Τασούλα μου, είναι όλα έτοιμα». Ο Αντώνης τον πρόσεχε που έκανε σαν τρελός επάνω μου από την αγάπη, αλλά δεν θέλησε να μας το πει, μόνο έλεγε: «Σε καλό να είναι». Λοιπόν φάγαμε, διασκεδάσα-